

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.4.2

Oleksandr TsisarORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6718-6976>*National University "Ostroh Academy", Ukraine***INNOKENTY GIZEL AS A CHURCH AND CULTURAL FIGURE****Олександр Цісар***Національний Університет «Острозька академія», Україна***ІНОКЕНТІЙ ГІЗЕЛЬ ЯК ЦЕРКОВНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ ДІЯЧ**

The article deals with Innokenty Gizel who is a great church and cultural figure. The comprehension of human individuality in the light of I. Gizel's work "The piece with God on man", the main components that form the individual personality are analyzed, in particular in the context of the historical analysis of this problem. The interconnection between the religious, social, and cultural spheres of society as the formation of individuality, the interconnection of faith and human activity are considered. The purpose of the article is to reveal the concept and role of human individuality in the light of the work of I. Gizel "The piece with God on man". The ethical and theological principles in the formation of individuality are analyzed; the moral and ethical parameters of human nature are investigated. Owing to the methods of analysis and synthesis, conclusions are drawn about individuality, which is the main component of the formation of human consciousness. There are aspects of individuality that a person can develop independently, but there are those formed by society. I. Gizel brings to the next level the significance of the "inner man", which finds its expression in self-consciousness. Formation and development of self-consciousness, individuality are also the main pillar of activity in the context of the religious, social, and political spheres. In general, we can state that in the person of Innokenty Gizel we have a bright Orthodox church figure of the times of confessionalization. Continuing the line of Metropolitan Petro Mohyla, he tried to organize church life, to strengthen church structures in early modern Ukrainian society. Due to the political circumstances at the time, when the Ukrainian lands were in the struggle between Orthodox Muscovy, the Catholic Commonwealth, and Muslim Turkey, Innokenty Gizel, defending the interests of the Kyiv metropolitanate, especially the Kyiv-Pechersk Lavra, focused on Moscow's support. Hence the Muscovite nature of this figure, which found expression in his works, in particular in the treatise "Peace with God to man." At the same time, defending the interests of the Kyiv metropolitanate, Innokenty Gizel sought to preserve its autonomy and opposed its subordination to the Moscow Patriarchate.

Keywords: individuality, faith, conscience, spiritual sphere, self-consciousness, intellect.

Постановка проблеми. Оскільки Інокентій Гізель мав причетність до написання трактату «Мир з Богом чоловіку», фактично був його «основним автором», варто з'ясувати його світоглядні орієнтири. Інформація про Євстафія Гізеля переважно припадає на 30-ті роки XVII ст. Водночас перші достовірні згадки про Інокентія Гізеля дійшли до нас із початку 40-х років цього ж століття. Тому спокусливою є версія, що Євстафій Гізель – це той же Інокентій Гізель. Мовляв, Євстафій відійшов від соцініанства, ставши православним. Щобільше, раніше він мав тісні контакти з православними, допомагаючи їм у полеміці з Мелетієм Смотрицьким. При зміні конфесії Євстафій міг прийняти чернечий чин, водночас змінивши своє ім'я, що було звичним у православ'ї.

Актуальність даної теми полягає у визначенні ролі постаті Інокентія Гізеля в аспектах чуттєвого та раціонального пізнання світу, що є важливим для формування релігійної моралі людини. Моральність пов'язується з побожністю та благочестям і розглядається невіддільно від критики занепаду звичаїв у тогочасному суспільстві. Особливо багато уваги мислителів приділяв

проблемам добра і зла, моральних чеснот і вад, гріховності, а також морального обов'язку. Така орієнтація мала на меті розширити коло культурних надбань, якими могли користуватися православні віруючі. Робота І. Гізеля «Мир з Богом людині» відображає факт звернення православного світу до рівня філософствування, коли яскраво викристалізується проблематика навколо співвідношення «людина – світ», переноситься акцент на натурфілософські питання, теорію пізнання, логіку та етику.

Мета статті – аналіз основних рис та значення Інокентія Гізеля в церковному та культурному житті.

Методи дослідження: для аналізу документів, в яких згадується інформація про Інокентія Гізеля, використовувався герменевтичний метод. Для пояснення характеру постаті Інокентія Гізеля – релігієзнавчий і богословський аналіз.

Ступінь дослідження, аналіз останніх публікацій.

Щодо біографії Інокентія Гізеля, то існує чимало «білих плям». Вважається, що він походив зі східної Пруссії та навчався у німецьких університетах. Можливо, скрута, що запанувала під час Тридцятилітньої війни, змусила його податися на схід. Принаймні така версія часто озвучується у роботах про Інокентія Гізеля та у різноманітних енциклопедичних і довідкових виданнях¹. Наприклад, М. Корзо, яка детально вивчала творчість Інокентія Гізеля, у «Православній енциклопедії» писала, що цей діяч народився у «протестантській сім'ї в Пруссії. Обставини переїзду сім'ї Інокентія в Україну невідомі. Деякі дослідники вважають прізвище Гізель латинізованою формою західноруського прізвища Кисіль та у зв'язку з цим розглядають переїзд Інокентія як повернення на Батьківщину»². Наведені твердження мають гіпотетичний характер. Вони не підтверджені документальними джерелами. Справді, можна говорити про західну освіченість Інокентія Гізеля. На це вказують, зокрема, його філософські праці. Однак у той час чимало вихідців з України навчалися у західних університетах³. Тому західна освіченість Інокентія Гізеля не обов'язково вказує на його західне, зокрема пруське, походження. Деякі дослідники вказують на протестантські фрагменти у трактаті «Мир з Богом чоловіку». Це, здавалося б, вказує на його приналежність у минулому до протестантів і ймовірно походження з протестантської сім'ї. Однак у творах Інокентія Гізеля, зокрема у трактаті «Мир з Богом чоловіку», віднаходимо чимало й католицьких моментів. Деякі дослідники, як от Д. Б. Беркофф та М. Корзо, вважають, що при написанні вказаного трактату широко використовувалися католицькі джерела. Якщо це враховувати, то можна з таким же успіхом говорити про походження Інокентія Гізеля з католицької родини.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Загалом прийнятною видається гіпотеза, що скрута, яка запанувала під час Тридцятилітньої війни, змусила Інокентія Гізеля податися на схід. Справді, Тридцятилітня війна (1618-1648 рр.), що стала першою загальноєвропейською війною, призвела до величезних руйнувань і людських жертв. Пруссія була втягнута у цю війну на боці протестантських держав. Натомість тогочасна Річ Посполита, до складу якої входила значна частина українських земель, не брала участі у цій війні. Річ Посполита у той час переживала піднесення і для багатьох європейців уявлялася таким собі «раєм». Не дивно, що вона стала місцем еміграції людей, які тікали від воєнних лихоліть. Таким міг бути й Інокентій Гізель. Однак це знову ж таки гіпотеза, яка не має ніяких документальних підтверджень, а базується на «логіці подій».

М. Корзо, як уже вказувалось, стверджує, що Інокентій Гізель міг мати українське (західноруське) походження, а його прізвище є латинізованою формою прізвища Кисіль. Справді, у той час на Волині проживала заможна й впливова родина Кисілів, яка дотримувалася православного визнання. Один із представників цієї родини, Адам Кисіль, був сенатором Речі Посполитої й київським воєводою. Він відіграв помітну роль у дипломатичних зносинах між польською владою та Богданом Хмельницьким⁴. Враховуючи те, що в ті часи модним було змінювати свої прізвища на латинський лад, відповідна трансформація Кисіля чи Киселя на Гізель

¹ Довга, Л. (2005). Соціальна утопія Інокентія Гізеля. In Довга, Л. Яковенко, Н. (упор.) *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. пр. на пошану Валерії Михайлівни Нічик* (pp. 227-266). Київ: Свічадо.

² N. P. Рукописні нотатки на полях книги Гізель, І. (1892). *Миръ съ Богомъ чловѣку. Київська старовина* Київ: Друкарня КПЛ, 36, 148-154.

³ Рарицький, О. А. (2012). Ренесансно-барокова концептосфера «Віршів на жалосний погреб Петра Сагайдачного» Касіяна Саковича. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. *Науковий збірник Кам'янець-Подільський національний університет, Всеукраїнське Товариство І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, IX*, 164-171.

⁴ Нудьга, Г. (2006). *У колі світової культури*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка.

не є чимось незвичним – тим паче, що звук «г», співзвучний звукові «к», у тогочасних документах, писаних українською книжною мовою, передавався буквосполученням «кг». Наприклад, сучасник Інокентія Гізеля Йоаникій Галятовський змінив своє міщанське прізвище Молочко на більш благородне латинізоване прізвище.

Приналежність Інокентія Гізеля до впливової волинської православної родини Кисілів (Киселів) не видається чимось незвичним. Принаймні не походив цей діяч із середовища простолюднів. Він здобув добру освіту, зокрема на Заході. А така освіта переважно була доступна вихідцям зі шляхетських родин.

Інокентій Гізель, як знаємо, був пов'язаний з Волинню. Свою викладацьку й духовну кар'єру, як вважається, починав у волинському місті Гощі. Як виходець із впливової православної родини цілком міг опинитися в оточенні митрополита Петра Могили. Для останнього характерною була політика «аристократизації» православної церковної верхівки і дистанціювання від «черні» й козацтва¹. Тому Інокентій Гізель, якщо він походив із православного аристократичного роду, цілком вписувався в оточення Петра Могили². Не треба забувати й те, що цей діяч за часів Петра Могили і після його смерті зробив стрімку духовну кар'єру, зайнявши одну з найвищих і дохідних церковних посад у Київській митрополії – архимандрита Києво-Печерського монастиря. Сумнівно, що у ті часи таке могли дозволити простолюдину. За логікою речей, Інокентій Гізель мав би походити з середовища православного нобілітету Речі Посполитої.

М. Корзо звертає увагу, що Інокентія Гізеля іноді плутають з відомим соцініанським діячем Євстафієм Гізелем³. І це справді так. Євстафій Гізель був сучасником Інокентія Гізеля. Про першого відомо, що він у 1626 р. переклав грецькою мовою й видав працю Томи Кемпійського «Про наслідування Христа». Євстафій Гізель 1631 р. опублікував під псевдонімом Гелазія Діпліца латинською, а 1632 р. польською мовами твір «Антапология...», що спрямований проти резонансного полемічного твору Мелетія Смотрицького «Апология подорожі до східних країв...». «Антапология...» написаним на захист православ'я. Загалом, у цьому нічого дивного немає. В умовах Речі Посполитої, де домінуючою була Римо-Католицька церква, православні й протестанти створювали ситуативні союзи, підтримували тісні контакти і взаємодіяли. Деякі протестантські автори писали твори на захист православ'я. Наприклад, вважається, що відомий твір «Апокрисис...», підписаний псевдонімом «Христофор Філалет», належав перу протестанта⁴. Тому Гелазій Діпліц, чи то Євстафій Гізель, теж не був винятком. Водночас написання ним «Антапологии...» свідчило про тісні контакти цього автора з православними ієрархами Київської митрополії, які були зацікавлені у такій критиці.

Євстафій Гізель 1634 р. був ректором соцініанської школи у Киселині (нині село Кисилин у Волинській області). Він же залишався на цій посаді, коли 1638 р. перенесли з Ракова до Киселина соцініанську академію⁵.

Інформація про Євстафія Гізеля переважно припадає на 30-ті роки XVII ст. Водночас перші достовірні згадки про Інокентія Гізеля дійшли до нас із початку 40-х років цього ж століття. Тому спокусливою є версія, що Євстафій Гізель – це той же Інокентій Гізель. Мовляв, Євстафій відійшов від соцініанства, ставши православним. Щобільше, раніше він мав тісні контакти з православними, допомагаючи їм у полеміці з Мелетієм Смотрицьким. При зміні конфесії Євстафій міг прийняти чернечий чин, водночас змінивши своє ім'я, що було звичним у православ'ї.

Однак така версія все ж має одну ваду. Є відомості, що Євстафій Гізель 1655 р. перекладав «Катехізис» соцініанина Йонаша Шліхтинга руською, власне українською книжною мовою, проживаючи у маєтку Мартіна Любинецького⁶. Звідси випливає, що Євстафій Гізель і далі лишався соцініанином, намагаючись поширювати соцініанські погляди у православному середовищі, як це він робив у минулому. Адже для чого йому було перекладати руською мовою «Катехізис» Йонаша Шліхтинга?

¹ Ісаєвич, Я. Д. (1996). *Україна давня й нова: Народ, релігія, культура*. Львів: Місіонер.

² Ісаєвич, Я. Д. (2002). *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

³ N.P. Рукописні нотатки на полях книги Гізель, І. (1892). *Мирь съ Богомъ челоуѣку. Київська старовина* Київ: Друкарня КПЛ, 36, 148-154.

⁴ Нудьга, Г. А. (1990). *На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки*. Київ: Дніпро.

⁵ Костомаров, Н. И. (1989). *Киевский митрополит Петр Могила. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. Киев: Изд-во Киевского государственного университета, 282-312.*

⁶ Там само.

Про якогось Євстафія Гізеля є згадка у каталозі Замоїської академії за 1621/1622 навчальний рік. Ця особа фігурує як «віленський міщанин православного віровизнання». Не без того, що це і є згадуваний нами Євстафій Гізель, який спочатку міг бути православним, а потім під впливом певних чинників перейти до соцініан. Відомо, що представники цієї радикальної протестантської течії мали значне поширення на Волині¹, у західній частині якої й розташовувався Замосць зі своєю академією.

Прізвище ж «Гізель» трапляється у деяких волинських документах середини XVII ст. Лариса Довга вважає, що на Волинь у той час переселилася міщанська родина Гізелів з Вільно. І тому саме до цієї родини й могли належати як Євстафій, так і Інокентій.

Загалом на сьогоднішній день маємо кілька версій щодо походження і молодих років Інокентія Гізеля. Перша версія, яка є найбільш поширеною і відображена у довідкових виданнях, виходить з того, що цей діяч народився в Пруссії, був протестантом, навчався на Заході, але під час руйнівної Тридцятилітньої війни покинув свою батьківщину, перебрався в Україну і став православним. Така версія не видається екзотичною. Подібні речі траплялися. Приблизно такою була біографія відомого українського теолога другої половини XVII ст. Адама Зерніка².

Друга версія полягає у тому, що прізвище Гізель – це латинізована форма прізвища Кисіль. Якщо так, то Інокентій походив зі знатного волинського православного роду Кисілів. Успішна духовна кар'єра Інокентія Гізеля, що став впливовим та заможним «князем церкви», начебто підтверджує це припущення.

Зрештою, третя версія – це походження Інокентія Гізеля з родини віленських православних міщан, які переселилися на Волинь. І лише ця версія має часткове документальне підтвердження.

У цілому ж усі три версії є не більше ніж гіпотезами. На жаль, ми не маємо (та й чи будемо мати?) достовірних джерел про походження і молоді роки Інокентія Гізеля. Тому ця частина його біографії лишається для нас «terra incognita».

Небагато відомо і про початок духовної кар'єри Інокентія Гізеля. Поширеною у літературі, у т.ч. довідкового характеру, є думка, що наприкінці 30-х років XVII ст. Інокентій Гізель прибув до Києва, згодом перейшов до православної віри і став ченцем Києво-Печерського монастиря. Також іноді автори ведуть мову про те, що тоді Інокентій Гізель почав навчатися у Київській колегії, заснованій Петром Могилою. Однак знову ж таки ніяких документальних свідчень про це немає.

Одним із перших свідчень, яке дає нам інформацію про діяльність Інокентія Гізеля в середовищі православного духовенства, є твердження Йоанікія Галятовського у книзі «Душі людей умерлих...», що той 1640 р. виконував обов'язки одного з секретарів Київського православного собору. До того ж його іменували «ректором гойським»³.

Київський православний собор відіграв важливу роль у реформуванні церковного життя Київської митрополії. Відбувався він з 8 по 18 вересня 1640 р. Собор скликано за ініціативи митрополита Петра Могили. Його завдання полягало в усуненні розбіжностей у справі церковних канонів і чинів українського православ'я, які спричиняли розбрат між духовенством. Фактично, це передбачало реформування Православної Церкви. Подібне реформування відбулося згодом у Московії за часів патріарха Никона, коли частина України, а саме Лівобережжя опинилося у складі Московської держави. Зразок «київського реформування» був використаний московитами.

На початку собору отець Ісайя (Трофимович-Козловський), ігумен Миколаївського монастиря, озвучив завдання цього зібрання. Він зазначив, що однією з найбільш деструктивних проблем життя митрополії є відсутність належних перекладів церковних книжок. Прихильники унії, користуючись нагодою, надрукували польською мовою власні книги, видаючи їх за православні. Через те «спокусили» велику кількість вірних. Для виправлення ситуації митрополит Петро Могила запропонував на розгляд та затвердження собору «Катехізіс» («Православне сповідання віри»). Підготували цей твір сподвижники Петра Могили на чолі з отцем Ісайєю (Трофимовичем-Козловським).

Обговорення тривало упродовж тижня, після чого текст «Катехізісу» рекомендовали для розгляду на соборі церков православного Сходу, який відбувся 15 вересня – 30 жовтня 1642 у Яссах. 11 березня 1643 р. текст «Катехізісу» з певними поправками було затверджено православними патріархами – константинопольським Парфенієм, олександрійським Іоанікієм, антиохійським Макарієм і ерусалимським Паїсієм.

¹ Нудьга, Г. А. (1990). *На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки*. Київ: Дніпро.

² Там само.

³ Там само.

Окрім питань віровчення, на соборі розглядали низку богослужбових питань: священнодійства при звершенні таїнства хрещення, вінчання та євхаристії; використання посуду зі срібла та олова; була зроблена заборона висвячувати у пресвітери неосвічених і допускати до звершення церковних служб священників-двоєженців тощо. Розглядалися деякі практичні питання церковного життя, зокрема стосунки з юдеями, поведінку ченців, деякі аспекти церковного управління і т.ін. Було заборонено для використання деякі книги, самочинно видані Львівським Успенським братством.

На соборі відбулася дискусія щодо походження людських душ і про перебування душ грішників і праведників. Основними дискутантами були отець Ісайя (Трохимович-Козловський) та митрополит Петро Могила. Не дійшовши згоди у цих питаннях, учасники собору вирішили звернутися до константинопольського патріарха¹.

Велике значення має те, що Інокентій Гізель був одним із секретарів Київського собору. Він виявився причетним до важливих змін, які відбувалися у Київській митрополії. Окрім того, Інокентій Гізель опинився у середовищі сподвижників Петра Могили.

Оскільки під час собору Інокентій Гізель постав у ролі «ректора гойського», це вказує, що він очолював православну школу в Гощі на Волині. Варто сказати, що Гоща була одним із центрів соцініанства у краї. Водночас тут прагнули закріпитися православні. З цією метою Петро Могила у цьому місті заснував школу, яка була подібною до Київського колегіуму.

Те, що Інокентій Гізель 1640 р. очолював школу у Гощі, свідчить про його належний рівень освіти. Де він її здобував, знову ж таки виникають питання. Одне з небагатьох свідчень про це віднаходимо у проповіді Дмитра Туптала (Ростовського) «Піраміда, або стовп для блаженної пам'яті... отцю Інокентію Гізелю...», яка була виголошена через рік після кончини Інокентія Гізеля. Тобто твір з'явився тоді, коли пам'ять про цього діяча була ще «живою», тому рівень довіри до цих свідчень є високим. Зокрема Дмитро Туптало стверджував, що Інокентій Гізель спочатку навчався у Київській братській школі, також студіював у різних країнах, куди діставався «через море». Про навчання Інокентія Гізеля у вищих школах Західної Європи говорив і Йоган Гербіній 1675 р. Є і документальне свідчення про ймовірне навчання Інокентія Гізеля в одному з німецьких університетів, а саме у місті Росток. У каталозі студентів цього навчального закладу під 1635 р. вписане ім'я киянина Олександра Гізеля. Цілком могло бути, що це був Інокентій Гізель, який ще тоді не прийняв чернечий чин і користувався світським іменем².

Отже, якщо спиратися на ці свідчення, то картина студій Інокентія Гізеля виглядає таким чином. Імовірно, десь у кінці 20-х – на початку 30-х рр. XVII ст. Інокентій Гізель навчався у школі Київського братства. Цей навчальний заклад функціонував з 1615 р. до 1632 р., коли Петро Могила об'єднав зі школою, яка була при Києво-Печерському монастирі. Далі Інокентій Гізель міг здійснити закордонну подорож, навчаючись у католицьких чи протестантських вищих навчальних закладах Європи. Однак де саме він навчався, достеменно сказати не можемо. Якщо згадуваний студент з Києва Олександр Гізель є Інокентієм Гізелем, то одним з міст його навчання був Росток.

Існує версія, що Петро Могила 1642 р. відправив Інокентія Гізеля серед інших молодих людей на Захід для навчання. Однак вона викликає деякі сумніви. На той час Інокентій Гізель не був таким уже й молодим. Принаймні йому мало б бути близько тридцяти років (якщо не більше). У той час такий вік трактувався як поважний. До того ж, наскільки відомо, Інокентій Гізель був уже достатньо освіченою людиною. Адаже працював ректором школи у Гощі, виконував обов'язки секретаря на Київському православному соборі 1640 р.

Загалом можемо констатувати, що Інокентій Гізель здобув ґрунтовну освіту. Точно встановити місця його студій, як бачимо, неможливо. Але можна припустити, що він навчався у православній школі (це цілком могла бути братська школа у Києві), а потім продовжив студії у католицьких і протестантських вищих навчальних закладах. Це могла бути Замойська академія, де навчалася чимало вихідців з України. Не виключено, що у ній свого часу навчався і Петро Могила. Деякі дослідники, зокрема М. Корзо³, простежують впливи польських авторів на Інокентія Гізеля. З їхніми творами він міг ознайомитися у Замойській академії. Інокентій Гізель міг навчатися у Ростокі, тим

¹ Горобець, В. (2010). *Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи. 1578-1616*. Київ: Кріон.

² Там само.

³ Мицик, Ю., Хижняк З. (2004). Гізель, чернече ім'я Інокентій. *Енциклопедія історії України: в 10 т.* Київ: Наукова думка, 2, 269.

паче, що існує певне документальне підтвердження цього. Не є винятком, що студіював і в інших університетах Західної Європи.

Щодо діяльності Інокентія Гізеля у першій половині 40-х років, то вважається, що у 1640-1642 рр. він працював ректором школи у Гощі, 1642 р. опинився у Києві. Цілком імовірно, що Інокентій Гізель почав викладати у Київському колегіумі. У 1645/6 та 1646/7 навчальних роках він читав курс філософії. Зберігся конспект цієї дисципліни, де висвітлено питання діалектики, логіки, фізики і метафізики¹. Тогочасна освітня практика передбачала, що перед тим, як читати філософію, професор колегіуму повинен прочитати низку курсів у нижчих класах, зокрема курси поетики і риторики, що займало близько трьох років.

Можемо припустити, що Інокентій Гізель упродовж 1642-1645 рр. читав ці курси у Київському колегіумі. Його, ймовірно, долучили до гуртка книжників в оточенні митрополита Петра Могили. Принаймні він міг бути одним із співавторів при написанні полемічного твору «Ліфос, або Камінь...»

За часів Петра Могили започаткувалася традиція, що талановиті викладачі Київського колегіуму отримували «хліби духовні», зокрема ставали настоятелями монастирів. Таким чином вони мали належне матеріальне забезпечення. У 1645-1646 рр. Інокентій Гізель був ігуменом Дятловицького Спасо-Преображенського монастиря Мінської єпархії. Це не означало, що він постійно перебував у цій обителі. Радше, Інокентій Гізель працював у Київському колегіумі, отримуючи доходи від цього монастиря. З 1646 по 1650 рр. він уже ігумен Києво-Братського монастиря. Як правило, посада ігумена вказаної обителі поєднувалася з посадою ректора Київського колегіуму. Тобто можемо припустити, що з 1645 чи 1646 р. по 1650 р. Інокентій Гізель був ректором цього навчального закладу.

Діяльність Інокентія Гізеля можна вважати важливим етапом у становленні професійної філософії у Київському колегіумі. Він утверджував у стінах цього навчального закладу класичну західноєвропейську філософію, що базувалася на аристотелізмі.

Як ректор Київської колегії, а потім багаторічний архимандрит Києво-Печерської лаври, Інокентій Гізель багато зробив для організації науки в Україні, систематично облаштував бібліотеки, сприяв книгодрукуванню та збирав рукописні трактати.

Останні роки ректорства Інокентія Гізеля припали на непрості часи. У 1648 р. помер митрополит Петро Могила, який опікувався Київським колегіумом, знаходив кошти для його існування. До того ж, цього року почалося козацьке повстання під проводом Богдана Хмельницького проти польської влади, яке переросло у кровопролитну війну. Богдан Хмельницький та його оточення (принаймні на перших порах) мало цікавилися церковними питаннями, про що свідчать документи цього козацького вождя². Зрозуміло, що проти православної Київської митрополії та її навчальних закладів була налаштована і польська влада. Адже повстання під проводом Богдана Хмельницького сприймалося польською владою як «бунт православної Русі».

Тогочасні воєнні дії на українських землях призвели до значних руйнувань. У непростому становищі опинилася Київська колегія, яка втратила значну частину доходів, що йшли на її утримання. Ректору цієї школи треба було шукати покровителя й фінансового спонсора. Розраховувати на східних православних патріархів не було сенсу, оскільки ті, перебуваючи під владою турків-османів, самі перебували у фінансовій скруті.

Реально ж підтримати православну Київську митрополію, її школи міг московський цар – один із небагатьох тодішніх православних монархів. Він володів як мілітарною силою, так і чималими фінансовими ресурсами. Тому не дивно, що Інокентій Гізель звернувся до нього з проханням про допомогу. У листі до царя Олексія Михайловича від 08 червня 1649 р. він просив про фінансову підтримку Київської школи (колегіум). Інокентій Гізель писав, що після смерті Петра Могили подаяння на школу помітно зменшилися. Нині ж вона виживає за рахунок приватних осіб. Однак деякі з них загинули під час війни, деякі збідніли. Тому школа лишилася майже без грошової підтримки. До того ж Інокентій Гізель повідомляв царя, що він відправив до Москви вчителів

¹ Беркофф, Д. Б. (2012). Чи існує канон українського літературного Бароко? *Український гуманітарний огляд*. Київ, 16-17; Буцьора, Я. (2010). До проблеми покаяння у трактаті «Мир з Богом чоловіку»: богословський аналіз. In: Довга, Л. (ред.-упор.). *Гізель І. Вибрані твори в 3-х томах. Дослідження та матеріали*. Київ-Львів: Свідчадо, 3, 153-165; Нічик, В. М. (ред.) (1972). *Від Вишньовського до Сквороди: з історії філософської думки на Україні XVI-XVIII ст.* Київ: Наукова думка.

² Н. Р. Рукописні нотатки на полях книги Гізель, І. (1892). *Миръ съ Богомъ чловѣку. Київська старовина*. Київ: Друкарня КПЛ, 36, 148-154.

«у служіння»¹. Серед них були ченці Києво-Братського монастиря, ігуменом котрого, як уже зазначалося, у той час був Інокентій Гізель². Це начебто був своєрідний «бартер». Мовляв, ми даємо вам, московітам, своїх учителів, натомість ви давайте нам гроші на школи.

Звідси своєрідне московфільство Інокентія Гізеля. Не даремно він демонстрував подальшу лояльність до царя Олексія Михайловича. Свідченням цього є, зокрема, присвята передмови цьому монарху у трактаті «Мир з Богом чоловіку», московфільська схема історії східнослов'янських земель, представлена у «Синописі» тощо. Загалом Інокентія Гізеля можна представити одним із батьків українського «освіченого московфільства», яке мало чимало adeptів у кінці XVII – на початку XVIII ст. До числа останніх можна зарахувати такі відомі фігури, як Лазар Баранович, Йоаникій Галятівський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович та інші випускники Києво-Могилянської академії, які так чи інакше пішли служити Москві, керуючись таким «бартером»: ми вам, московити, даємо свої знання, інтелектуальний продукт, натомість ви нам даєте гроші, матеріальне забезпечення.

Однак ситуація не була вже такою однозначною. Якщо говорити про Інокентія Гізеля та інших представників українського «освіченого московфільства», то їх до Москви штовхали обставини — їм треба було виживати. Виживати православної Київській митрополії, їхнім освітнім та культурним установам. Допомогти у цьому виживанні реально міг московський цар.

Однак це московфільство поєднувалося зі своєрідним «церковним патріотизмом». Так, 1654 р., як уповноважений Київського митрополита Сильвестра Косова, Інокентій Гізель провадив переговори з російською делегацією щодо збереження прав і привілеїв Київської митрополії, її архієрейських домів, монастирів та церков, які були надані ще руськими та литовськими князями і польськими королями. Інокентій Гізель став на захист тодішнього київського митрополита Сильвестра Косова, пропонуючи московському цареві допомогу духовенства у справі об'єднання усієї України під його владою. Особливо він обстоював канонічне право довічного перебування на духовних посадах і виборне право на них, невтручання у духовні суди митрополії, підпорядкування православної людності, яка залишилася на території Польщі, Київському митрополиту і, нарешті, найголовніше – залишення підпорядкування православної Київської митрополії Константинопольському патріархату. Інокентію Гізелю вдалося домогтися підтвердження усіх означених прав, невтручання у церковні справи російської світської влади і тимчасового залишення статусу православної Київської митрополії як підлеглої патріарху Константинополя. Отже в особі Інокентія Гізеля маємо діяча, який твердо відстоював права Київської митрополії, її автономного статусу. Водночас він не забував про свої інтереси, прохаючи московського царя про фінансову допомогу Києво-Микільському монастиреві, яким він тоді керував³.

На той час Гізель робив церковну кар'єру. У 1650-1652 рр. він був ігуменом Київського Кирилівського монастиря, у 1652-1656 рр. – ігуменом та проповідником Києво-Микільського монастиря. Зрештою, 1656 р. став архімандритом Києво-Печерської лаври, зайнявши високе й впливове становище у православної Київській митрополії. На цій посаді Інокентій Гізель залишався до своєї кончини, маючи значний вплив на церковне й суспільне життя України часів Руїни.

Він намагався усіляко захищати свою обитель, показувати її значення у церковному житті православних Східної Європи. Показовою є скарга Інокентія Гізеля царю Олексію Михайловичу про звірства московських ратних людей у Києві від 16 червня 1661 р. У скарзі перераховуються різні безчинства, які чинили московити у володіннях Києво-Печерської лаври. «Неможливо нам описати, – скаржитися Інокентій Гізель, – образ та насильств, які починили ратні київські люди нам, обителі святій Печерській, у різночася. Це є багатьом відомо, що численні вотчини і хутори пресвятої Богородиці раніше є від них розорені, церкви розрушені, престולי перекинені, пресвяті тайни із посудин викинені, священники оголені, а інші на смерть побиті, а піддані наші від убозтва та нажитків своїх розорені, а інші помучені й попечені, а іншим руки й ноги відсічено, ще інші на смерть побиті. Також у самій святій обителі і в больницях хлібні запаси, яких сміємо лічити на 2 400 рублів, сильно отравлені, крім запасів, із нашого містечка забрані. З цього нам відомо є, що за зволенням своїх начальних ратні люди те чинять і за нашим чолобиттям їх не карають і управи святої не чинять».

¹ Костомаров, Н. И. (1989). Киевский митрополит Петр Могила. *Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография*. Киев: Издательство Киевского государственного университета, 282-312.

² Melnyk, M. (2005). *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyly*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

³ Мельничук, І. В. (2012). Макабричні образи і мотиви в українській бароковій поезії XVI-XVII століття. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філологія*, 6, 57-63.

Далі Інокентій Гізель наводить інші конкретні факти безчинств московських ратників у тих населених пунктах, які належали Києво-Печерській лаврі. Попри це, незважаючи на такі дії московитів, Інокентій Гізель демонструє покірність московському царю. У кінці скарги він пише: «Ми ж... про вашу царську величність, аби подав вам на ворогів перемогу й мирне довголіття, як завжди молимо, так молитися не перестанемо»¹.

Як бачимо, Інокентія Гізеля можна трактувати як «патріота Києво-Печерської лаври». Справді, завдяки його старанням монастир зберіг свій ставропігійний статус, тобто безпосереднє підпорядкування Константинопольському патріархату і залишався одним з головних релігійно-культурних осередків у православному ареалі Східної Європи. Більше того, він продовжував розвиватись. Інокентій Гізель зумів створити у лаврі гурток інтелектуалів, які готували до друку книги. Сама ж друкарня монастиря перетворилася у потужний видавничий осередок, продукція якого мала поширення не лише на українських землях, але й далеко за її межами.

У період, коли Інокентій Гізель був архімандритом Києво-Печерської лаври, у її друкарні побачило світ щонайменше 77 видань. Зокрема, це 2 букварі, 11 авторських богословських текстів, 8 авторських збірників проповідей, 3 поетичні збірки авторства Лазаря Барановича, 4 видання «Синопису», 1 царська грамота, 2 видання Києво-Печерського патерика, 6 невеликих публікацій з життями різних, передусім київських, святих, 1 перевидання «Тестаменту грецького царя Василя... сину своєму Льву», 1 Мінея, 4 Требники, 3 Псалтирі, 2 Молитослови, 2 видання Нового Завіту, 1 Апокаліпсис, 9 перевидань Часословів, 5 перевидань Акафісників, 13 видань дрібнішої літератури богослужбового характеру². Як бачимо, переважала література літургійного та богословського характеру, що є цілком зрозумілим. Однак привертає увагу значний відсоток авторських текстів, що свідчить про підтримку Інокентієм Гізелем інтелектуального життя у православної Київській митрополії. Він також добився того, аби у Москві дозволили продавати книги Києво-Печерської лаври і відкрив там першу спеціалізовану книжкову крамницю.

У час Руїни становище київського митрополита опинилося у «підвішеному стані», оскільки царський уряд прагнув підпорядкувати його московському патріарху, а Київська колегія унаслідок тривалих військових дій занепала. Саме тоді очолювана Інокентієм Гізелем Києво-Печерська лавра стала провідним осередком релігійно-культурного життя і головним продовжувачем його традицій.

Варто зауважити, що Інокентій Гізель зумів налагодити добрі стосунки з московським царем Олексієм Михайловичем. У 50 – на початку 70-х рр. XVII ст. він виконував роль дипломатичного посередника між Москвою і представниками духовної та світської влади на теренах України. Тому є підстави розглядати його як політичного діяча москвофільського напрямку, що і знайшло відображення у його творах, зокрема у «Мирі з Богом чоловіку» й особливо «Синописі». Під час дипломатичних місій Інокентій Гізель передусім піклувався про інтереси Київської митрополії і Києво-Печерської лаври. Зокрема, предметом його турботи було те, щоб Київ зі своїми православними монастирями залишався під владою московського царя. Особливо його турбувала експансія на українські землі поляків і турків. Він особисто вів перемовини з гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком, який мав протурецьку орієнтацію. Інокентій Гізель відіграв помітну роль у політичному житті України до кінця 1674 р. Однак саме у цей рік гетьман Лівобережної України Іван Самойлович рішуче перервав відносини Інокентія Гізеля з московською владою³. Цей гетьман був проти того, щоб посилювалася влада церковних ієрархів. Він прагнув зосередити у своїх руках максимальну владу. У цьому випадку спостерігаємо вияв конкуренції між світською і духовною владою. Така конкуренція у той час, викликана процесами конфесіоналізації, не була чимось винятковим для Східної Європи. Певні претензії на вищість церковної влади над світською виявляв митрополит Петро Могила. Інокентій Гізель у цьому плані виявився його продовжувачем. У цей же час у Московії патріарх Никон прагнув посилення церковної влади і навіть претендував на свою вищість над владою царською. До речі, Никон та Інокентій Гізель були сучасниками. Можна провести певні паралелі між цими двома церковними діячами, які проводили політику конфесіоналізації, здійснювали реформування церковного життя й прагнули посилення церковної влади.

¹ Бехуненко, В. (2014). *Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII-XVIII ст.* Київ: Темпора.

² Костомаров, Н. И. (1989). *Киевский митрополит Петр Могила. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография.* Киев: Издательство Киевского государственного университета, 282-312.

³ Мельничук, І. В. (2012). Макабричні образи і мотиви в українській бароковій поезії XVI-XVII століття. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філологія*, 6, 57-63.

Попри те, що Інокентія Гізеля за часів гетьманування Івана Самойловича фактично усунули від політичних процесів, він усе ж залишався впливовою фігурою у Київській митрополії, очолювана ним Києво-Печерська лавра і далі була надзвичайно важливим осередком церковного життя в Україні.

Не випадково Інокентія Гізеля високо цінували у середовищі церковної верхівки та книжників-інтелектуалів Київської митрополії, відзначаючи його «премудрість», «вченість» та «благочестя», іменуючи «малоросійським Аристотелем» тощо. Похвальні відгуки про нього залишили Антоній Радивилівський, Лазар Барановський, Самійло Величко, Дмитро Туптало (Ростовський) та інші.

Помер Гізель 18 листопада 1683 р, і був похований в Успенському соборі Печерського монастиря, лишивши після себе добру пам'ять серед православних Київської митрополії.

Висновки. Загалом можемо констатувати, що в особі Інокентія Гізеля маємо яскравого православного церковного діяча часів конфесіоналізації. Він, продовжуючи лінію митрополита Петра Могили, намагався упорядкувати церковне життя, посилити церковні структури у ранньомодерному українському соціумі. Через тодішні політичні обставини, коли за українські землі йшла боротьба між православною Московією, католицькою Річчю Посполитою та мусульманською Туреччиною, Інокентій Гізель, захищаючи інтереси Київської митрополії, передусім Києво-Печерської лаври, був зорієнтований на підтримку Москви. Звідси московфільство цього діяча, яке знайшло вияв і у його творах, зокрема у трактаті «Мир з Богом чоловіку». Водночас відстоюючи інтереси Київської митрополії, Інокентій Гізель домагався збереження її автономії і був проти її підпорядкування Московському патріархату.

References:

1. Berkoff, D. B. (2012). *Chy isnuye kanon ukrayinskoho literaturnoho Baroko? Ukrayinskyy humanitarnyy ohlyad* [Is there a canon of Ukrainian literary Baroque? Ukrainian Humanitarian Review]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Behunenko, V. (2014). *Skhidna brama Yevropy. Kozatska Ukrayina v seredyni XVII-XVIII st.* [Eastern gate of Europe. Cossack Ukraine in the middle of the XVII-XVIII centuries]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
3. Butsora, J. (2010). Do problemy pokayannya u traktati «Myr z Bohom choloviku»: bohoslavskyi analiz [On the problem of repentance in the treatise "Peace with God to man": theological analysis]. In: Dovga, L. (ed.). *Gizel I. Vybrani tvory v 3-kh tomakh. Doslidzhennya ta materialy* [Gisel I. Selected works in 3 volumes. Research and materials]. Kyiv-Lviv: Svidchado, 3, 153-165. [in Ukrainian].
4. Nichik, V. M. (ed.) (1972). *Vid Vyshenskoho do Skovorody : z istoriyi filosofskoyi dumky na Ukrayini XVI-XVIII st.* [From Vyshensky to Skovoroda: from the history of philosophical thought in Ukraine in the XVI-XVIII centuries]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. Voznyak, M. S. (1992). *Istoriya ukrayinskoyi literatury. U 2 knyakh* [History of Ukrainian literature. In 2 books]. Lviv: Svit, 1. [in Ukrainian].
6. Horobets, V. (2010). *Ukrayina: vid kozatskoyi reformy Batoriya do zdobuttya Sahaidachnym Kafy. 1578-1616* [Ukraine: from the Cossack reform of Batory to the acquisition of Sagaidachny Kafa. 1578-1616]. Kyiv: Krypton. [in Ukrainian].
7. Dovha, L. (2005). Sotsialna utopiya Inokentiya Gizelya [Social utopia of Innocent Gisel]. In Dovga, L. Yakovenko, N. (ed.) *Ukrayina XVII stolittya: suspilstvo, filosofiya, kultura: zbirnyk naukovykh prats na poshanu Valeriyi Mykhailivny Nichyk* [Ukraine of the XVII century: society, philosophy, culture: a collection of scientific works in honor of Valeria Mikhailovna Nichik] (p.p. 227-266). Kyiv: Svidchado. [in Ukrainian].
8. Isaevich, Ya. D. (1996). *Ukrayina davnya y nova: Narod, relihiya, kultura* [Ukraine is old and new: People, religion, culture]. Lviv: Missionary. [in Ukrainian].
9. Isaevich, Ya. D. (2002). *Ukrayinske knyhovydannya: vytoky, rozvytok, problemy* [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]. Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
10. Kostomarov, N. I. (1989). *Kiyevskiy mitropolit Petr Mogila. Kostomarov N. I. Istoricheskiye proizvedeniya. Avtobiografiya* [Metropolitan of Kiev Peter Mogila. Kostomarov N.I. Historical works. Autobiography]. Kiev: Kiev State University Publishing House, 282-312. [in Russian].
11. Melnychuk, I. V. (2012). Makabrychni obrazy i motyvy v ukrayynskiy barokoviy poeziyi XVI-XVII stolittya [Macabre images and motifs in Ukrainian baroque poetry of the XVI-XVII centuries]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: filolohiya* [Bulletin of Mariupol State University. Series: philology], 6, 57-63. [in Ukrainian].
12. Melnyk, M. (2005). *Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyla* (Anthropological issues in the writings of Piotr Mohyla). Olsztyn: Publishing House of the University of Warmia and Mazury [in Polish].
13. Mitsik, Yu., Khizhnyak Z. (2004). Hizel, chernече imya Inokentiy [Giselle, the monastic name of Innocent]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: v 10 t.* [Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes]. Kyiv: Naukova Dumka, 2, 269. [in Ukrainian].

14. Rukopysni notatky na polyakh knyhy Gizel, I. [Handwritten notes in the margins of the book Gisel, I.] (1892). Myr s Bohom chelovjeku [Peace with God to man]. *Kyyivska starovyna* [Kyiv antiquity]. Kyiv: KPL Printing House, 36, 148-154. [in Ukrainian].
15. Nudha, H. A. (1990). *Na literaturnykh shlyakhakh: Doslidzhennya, poshuky, znakhidky* [On the literary paths: Research, research, discoveries]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
16. Nudha, H. (2006). *U koli svitovoyi kultury* [In the circle of world culture]. Lviv: Lviv National University. I. Franko. [in Ukrainian].
17. Rarytsky, O. A. (2012). Renesansno-barokova kontseptosfera «Virshiv na zhalosnyy pohreb Petra Sahaydachnoho» Kasiyana Sakovycha. Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita [Renaissance-Baroque conceptsphere "Poems on the pitiful cellar of Peter Sagaidachny" by Kasiyan Sakovich. Ivan Ogienko and modern science and education]. *Naukovyy zbirnyk Kamyanets-Podilsky natsionalnyy universytet* [Scientific collection Kamyanets-Podilsky National University of I. Ogienko. Kamenets-Podolsky], IX, 164-171. [in Ukrainian].